

Mohr Szilárd – Berta-Szénási Panna – Nemes-Wéber Zsófia: Iskolatörténeti mozaikok. Pécsi Tudományegyetem KPVK,¹ Szekszárd. 2024. 158 o.

Tölgyesi József

„A neveléstörténeti kutatások relevanciáját a mai oktatáshoz ezer szállal kötődő múltbéli pedagógiai gyakorlat adja. Kapcsolódási pontnak tekinthetjük azokat a nagy ívű reformokat és politikai törekvéseket, amelyek később évtizedekig meghatározó erővel hatottak. Ugyancsak ide sorolhatjuk azokat a neves gondolkodókat, nevelésfilozófusokat, oktatáspolitikusokat, akik munkája valamilyen módon szintén befolyással van a mai oktatási gyakorlatra” – olvasható a kötetborító verzóján.

„Az elmúlt évben az MTA VEAB számos rangos konferenciának adott keretet, szervezeti háttérrel. Ezek közül az egyik igazán szívet melengetően újszerű volt az, amivel három fiatal², mondhatni pályakezdő kolléga keresett [...] és győzött meg, hogy érdemes a neveléstudomány, ezen belül a neveléstörténet területén fiataloknak szóló felhívást közzétenni” – írja az Előszóban Szabó Péter, a VEAB alelnöke, a Neveléstudományi Szakbizottság elnöke. (6. o.)

A kötet, amely az MTA Veszprémi Akadémiai Bizottság és a Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Szakkollégiuma által 2023-ban Veszprémben megrendezett Iskolakép Konferencián elhangzott előadásokat tartalmazza, szakmai-tudományos vonatkozásban is megfelelt a kiírók szándékának – más szempontból is.³

Az első három tanulmány az iskolatörténeti kutatások elméleti (és részben gyakorlati) kérdéseit, problémakörét járja körül, mintegy megalapozva a kötet második részében olvashatók predikcióit.

Somogyvári Lajos az „Iskolatörténet: módszertani kihívások és válaszok” című tanulmányában az iskolatörténet tudományterületet az öndefiníciós és legitimációs nehézségeiből kiindulva helyezi el a hazai tudományos mezőben és a nemzetközi térben. Ennek vizsgálatához négy szempontot választott: e terület forrásvilágát, a lokális és a tágabb kontextusok közti lépésváltások problémáit, a diszciplínára jellemző néhány fontosabb előfeltevés újragondolását és a műfaji jellemzőkre adandó válaszokat.

Bevezetesként, mintegy axiómaként, megállapítja, hogy *„egy tudományág meglétének legfontosabb ismérve, hogy létezzon egy viszonylag homogén*

¹ Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar.

² A három szerkesztőről van szó.

³ *„... az a vidám hangulat, amit a kollégák megteremtettek, megmutatta, hogy a magas szintű és igényes programtól sem idegen a humor. Lehet egy neveléstudományi konferencia is üdítően izgalmas az új témáktól, s a hagyományosabb témák friss szemléletű előadásától.” (6. o.)*

szakmai közösség, amely önmagát az adott diszciplína részének tartja, tevékenységét így definiálja, és részt vesz a tagok közötti kommunikációs hálózat fenntartásában, a tudástermelés folyamatában.” (10. o.)⁴

Ehhez kapcsolódik a szerzőnek az a klasszifikációja, amelyben az MTA Pedagógiai Bizottság Neveléstörténeti Albizottsága szenior és középgenerációs tagjait sorolja fel azzal az öndefiníciójukkal, hogy a neveléstudományon belül mely tudomány(rész)területeket tartják önmagukra nézve meghatározónak. Ez a tudományos besorolás jelzi, hogy (tartalmában) többféleképpen jeleníthető meg az, amit klasszikusan neveléstörténet-művelésnek tartunk.

A szerző különösen figyelemmel kíséri a kutatási és közlési léptékváltások kérdéskörét, ugyanis (szerinte) a mikro szint megmutatása mezo- és makro-kontextusban hasznos lehet, de probléma, ha például az intézmény történetének leírása nem emelkedik túl a saját helyi-történeti meghatározottságán. Ugyanis véleménye szerint például az iskolatörténet, mint műfaj, jelen van, de szükséges a megújítása, ami a módszertani dilemmák és a lehetőségek számbavételével kezdődhet.

Az általa sorra vett dilemmák és lehetőségek szintén az iskolatörténet-kutatáshoz kapcsolódnak: a vizuális források, az iskolai terek és az iskoláztatás materiális termékeinek bevonása lehet a léptékváltás egyik szegmense. S olyan textusokat vizionál/igényel, amelyek megfelelő elméleti és módszertani háttérrel nemzetközi szinten is értelmezhetővé teszik a hazai történeteket, s olyan hozzáadott értékekkel gyarapítják ezeket, amelyek túlmutatnak a szűkebb diszciplína határain. Ahogyan írja: „...az iskolatörténet tipikusan ünnepi műfaj, évfordulókhoz, jubileumokhoz kötődik, amelyet a pozitív önkép, reprezentáció és önlegitimitás megteremtése céljából használnak...” (18. o.) Konklúzióként azt írja, hogy „A legfontosabb azonban, hogy képesek legyünk megválaszolni tudományszakunk lényeges kérdéseit: Ki(k)hez szólunk? Kiket érdekel az iskolatörténet? Mi a társadalmi haszna a hasonló vizsgálatoknak?” (19. o.) Az ezekre, mint alapkérdésekre adott válaszok, elolvashatók a szerző remek tanulmányában.

Nemes-Németh Dóra tanulmánya szintén az iskolatörténet problémaköréhez kapcsolódik. Azt vizsgálja, mint ahogyan a cím is jelzi, milyen lehet az „Iskolatörténet a levéltári iratanyagok és egy helytörténeti kutatás tükrében”. Konkrétan: Székesfehérvár középfokú és középszintű iskolahálózata kiépülését, ennek fejlődését vizsgálta iskolatörténeti monográfiák és levéltári iratanyagok feldolgozására adott reflexiókkal, elemzésekkel. Az, hogy egy nagyváros iskolai kultúraátadás-rendszerét (benne az in-

⁴ A szakmai közösségek létszáma növekedésében jelentős szerepe volt és van az egyetemeken (különböző megnevezésű) doktori iskoláiban pedagógia-/nevelés-/oktatástörténetből Ph.D fokozatot szerzetteknek. E hármas megnevezésre, amelyek szűkebb és tágabb tartalmi körrel is megjeleníthetők, utal a szerző is: „Nem mindegy tehát, hogyan határozzuk meg magunkat, mit teszünk a história szó elé.” (11. o.)

tézményi és a személyes kapcsolatokat) vizsgálta a 19. század második felétől és a századforduló időszakában, jelentős hozzájárulás a megyeszékhely kultúramegtartó potenciálja, dinamikája bemutatásához.

A tanulmánya bevezető részében áttekinti a város korabeli iskolahálózatát, és erre alapozva vázolja fel a kutatásmetodikáját, ennek nehézségeit, korlátait. Komplex vizsgálata kiterjed a helyi közoktatás fejlődését meghatározó/befolyásoló gazdaság-, helyi társadalom-, egyházpolitikai és más problémátörténeti csoportokra. S mint ahogyan írja: „*Az idáig feltáratlan [székesfehérvári] iskolatörténetek elkészítéséhez a levéltárakban és könyvtárakban kutatható értesítő-gyűjteményekre és iratanyagokra támaszkodtam.*”⁵

A tanulmányban fontos részként tartható számon az Iskolatörténeti kutatások jelentősége a vizsgált korszakban, valamint Az iskolatörténeti kutatások aktualitása című részek. Ezekben olyan fontos megállapítások fogalmazódtak meg, amelyek új szempontokat is jelentenek a későbbi kutatásokhoz. A szerző erre utal azzal is, hogy „az iskola, mint szervezet kulturális és szimbolikus aspektusainak vizsgálata az elmúlt évtizedekben egyre inkább a neveléstörténeti kutatók érdeklődésének homlokterébe került”. (33. o.)

Történetiségében is aktuális témát vizsgált és mutat be Kovács Kálmán Árpád „Az állami-egyházi viszony és a református öntudat problémái az oktatásügy területén 1867 előtt” című tanulmányában, amely a fő kutatási területéből egy idő- és témaszelet. Ennek lényegét tekintve írja, hogy „*jelen tanulmány módszertanilag egy bevezetés, szakirodalmi összegzés szerepét tölti be, amely górcső alá veszi az iskola helyét a református egyházi autonómiában, illetve az öntudatviták legfontosabb szellemi sarokpontjai lecsapódásait az 1867 előtti református iskolapolitikában.*”⁶

A tanulmány első nagy szekvenciájában a szerző azt jelenti meg, hogy a református egyházi autonómiában mi a szerepe, helye az iskolának. Az 1731-től induló, az iskoláztatással (ennek irányításával) kapcsolatos történéseket karakteresen megjelenítő részekből áll össze az a folyamat, amely 1867-ig vezet. Kitér azokra a problémákra, amelyek időközönként hol érintőlegesen, más-más mélyebben kapcsolódtak az autonómia-követeléshez. Több szerzőt is idéz, akik megállapításai kontinuitást jelentenek a történések sorában. (Révész Imre, Ugrai János, Bodoky – ez utóbbi műve megjelenítése kimaradt a Felhasznált irodalomból – stb., főképpen korábbiak.) Munkáját azzal zárja, hogy „Az 1850-es évek végén végleg leáldozott a protestáns arany szabadság korá’-nak.”, s a kutatás lehetséges folytatásáról megjegyzi, hogy „az együttműködés, ösz-

⁵ A szerző figyelmét elkerülte, hogy a város iskolatörténete teljes körű feltárását, írásban történt rögzítését Surányi István már korábban elvégezte, és ez sokszorosított kötetekben és CD-ken megtalálható a város levéltárában. A feldolgozás alapossága, textusa, apparátusa mintaértékű.

⁶ Hasonló vizsgálatokat végez és publikál Veszprémben Bognárné Kocsis Judit.

szefogásra, egymással való szorosabb koordináció elsődlegesen neveléstörténeti eszközökkel lenne vizsgálható...”(45. o.)

A tanulmány jelentős hozzájárulást nyújt a református egyház iskola-politikája és az állami kapcsolata további vizsgálatához.

A kötet másik nagy egysége a *Mozaikok*, amelyben a tanulmányok tartalmi többfélesége azt jelzi, hogy a kutatók egyrészt a saját kutatási területük eredményei megjelenítésére fókuszáltak, másrészt (többségükben) illeszkednek napjaink neveléstörténet-kutatása általános trendjéhez. Ez utóbbit jelzi például az első két tanulmány, amelyek beilleszthetők az utóbbi években főképpen a Kéri Katalin (valamint Pukánszky Béla, Virág Irén és mások) által preferált magas szakmai-tudományos szintű nő történeti kutatás egyik alrendszerébe, a diáklányokkal foglalkozó részterületbe. Az egyik Maisch Patrícia munkája (*Tänzer Lilla eminens növendéke, Kölcsey Antónia mint olvasó honleány*), amelyben Kölcsey Antónia neveltetésével, s főképpen a honleányi feladatokra történő felkészítésével összefüggésben vizsgálta olvasási szokásainak alakulását a reformkorban írott naplója alapján. Felvázolta azokat a kutatási és vizsgálati szempontokat, amelyek alapján elemezhető, értelmezhető a magyar (nemzeti) érzelmű nevelés. (Szól a Naplóról, ennek olvasástörténeti vizsgálatáról, az írója házi és intézményes neveléséről.) Utal arra, hogy egy későbbi kutatásban azt vizsgálja, hogy a reformkorban nevelkedett honleányok milyen anyákká váltak, s anyaként hogyan hasznosították a megszerzett ismereteket.⁷

A másik nő-/leánytörténeti tanulmányt Pálkúti Anikó jegyzi („Leánytanulók a Czuczor Gergely Bencés Gimnázium és Kollégiumban 1905–1918 között”⁸, valamint 2008-tól napjainkig”⁹). Bár a vizsgálatban két nagyon eltérő kor szerepel, azonban a szerző a képzésben több párhuzamot is felsorakoztat. (Elkötelezett tanári munka, a vallásoktatás meghatározó szerepe, a továbbtanulások irányultsága stb.) Tágabb időintervallumban olvasható kitekintés a *Nemzetközi fejlődési trendek, nemzeti recepciók hatásai* című részben, amely bár rövid, de jó összefoglalása az állami és az egyházi oktatáspolitikai változásoknak.

A szerzetestanárokkal foglalkozó részben kiemelt szerepet kapott a már ikonikus személyiségnek tekinthető Bánhegyi Jób, akinek a munkássága meghatározó volt a győri bencés gimnáziumban. A tanulmány utolsó részében a szerző a gimnázium koedukált oktatását vizsgálta, megállapítva, hogy folyamatosan nőtt a leánytanulók száma, a fiúk pedig ugyanilyen trendben fogyatkozott. A tanulmány konklúziójaként állapítja meg,

⁷ A 64. oldalon szereplő id. Ábrányi Kornél (Antónia második férje) halála időpontja téves: 1933 helyett 1903 a helyes évszám.

⁸ A lányok ekkor magántanulók voltak.

⁹ Pontosabban: 2012-ig.

hogy „a tradícióra épülő és egyben megújulni képes szabályrendszernek hála, a bencés szerzetesközösségek és iskolák továbbra is fáradhatatlanul keresik az egyensúlyt, a kapcsolatot az őket körülvevő társadalommal...” (81. o.)

Nóvik Attila, akinek egyik fő kutatási témája az iskolai terek vizsgálata, már eddig is több szempontból elemezte, hogy ezek milyen szerepet töltenek be a pedagógiai folyamatban. E tanulmányában, mint írja, „a kutatás célja az volt, hogy a 20. század elejének¹⁰ néptanítói diskurzusaiban milyen módon jelentek meg az iskolaépületek és osztálytermek”. (95. o.) Forrásai a Néptanítók Lapja és az Elemi Népoktatás Enciklopédiája mint a néptanítói szakmások releváns írásai voltak.

A szerző e két forrás alapján részletesen ismerteti az iskolaépületekkel, az iskolai padokkal összefüggő és a higiéniai diskurzusok által megjelenített korabeli információkat.

Konklúziója: „Az elemzett szövegekben a mai diskurzusokban megjelenő több fontos szempont – például az osztályterem mint a fegyelmelés tere, az osztályterem mint nevelési tér, vagy éppen az oktatási módszerek és a környezet viszonya, még nem jelent meg.” Ezért írja, hogy „egy későbbi kutatás feladata lehet annak vizsgálata, hogy ezek a szempontok mikor jelentek meg a hazai diskurzusokban”. (95. o.)

Rybár Olivér az általa szerkesztett iskolatörténeti monográfiában („Alapítástól a tagozatokig – A 45 éves veszprémi Báthory Iskola története”¹¹) számos rövidebb-hosszabb írást közölve jeleníti meg ennek az egykor legnagyobb tanuló- és pedagóguslétszámmal működött intézmény országos és a helyi társadalom által indukált változásainak eseménysorát. Amit a munkájában kiemelt: az iskola folyamatos megújulási törekvései, országos eredményei, a szülők-tanulók-pedagógusok együttműködésének dinamizmusa, a különböző területeken alkotó tanítók, tanárok munkájának bemutatása, a diákok tanulmányi és sportsikerei stb. Mindezeket táblázatok, fotók, különböző reprodukciók gazdagítják.

Dani-Ördög Dalma „Iskolakert helyzetkép. A hazai iskolakert kutatások jelenlegi állása” című tanulmányában egy több mint két évszázados múltra visszatekintő pedagógiai akció mai állapotát vizsgálja meg a Szociálpedagógia folyóirat „Iskolakert, természet és közösség” című tematikus száma alapján (2022. október).

A szerző mintegy axiómaként írja, hogy „a gyermekek kíváncsisága kimeríthetetlen. Ebből a tanulás iránti vágyból kell kiindulnia a pedagógiának. Erre az egyik legalkalmasabb tanulási tér az iskolakert...” (145. o.) A hazai kutatásokat áttekintő részben a nevezéktani viták közlése után megfogalmazza azokat az új célokat, amelyek teljesítése kell ahhoz, hogy ez a tanulási színtér maximális lehetőségeket adjon a tantermen kívüli elméleti ismer-

¹⁰ Intervalluma: 1900–1915.

¹¹ A 45 év: 1978–2023.

retszerzéshez és ennek praxisához. Jó példákat is felsorol, mint amelyek komplexen jelenítik meg az ideálisnak tartott iskolakert-funkciókat: az olyan térszervezést, miáltal a kert és a tanulók kapcsolata egységet alkothat, vagyis, hogy az iskolakert olyan pedagógiai tér legyen, ahol lehetőség van a helyi kultúra megőrzésére, a társadalom fenntartható működésére.¹²

A kötetben két pedagógus életutat/munkásságot bemutató közlés is található: egy egyetemi tanárról, a neveléstudós Zsolnai Józsefről („Zsolnai József munkássága, tevékenységének iskolateremtő sarokpontjai”), akit nemzetközi szinten is számon tart a neveléstudomány, a másik Egerszegi Ferencről („A pedagógia, a közélet és a költészet vonzásában”), aki Sümegyen tanítóból lett tanár, iskolaigazgató, helyi közéleti személyiség és költő. Az előbbi szerzője Bognárné Kocsis Judit, az utóbbié pedig Tölgyesi József. Mindkét pedagógus-életút példa arra, hogy a tehetséggel megalapozott, kitartással, szorgalommal, folyamatos képzéssel, önképzéssel a szegénysorsból is el lehet jutni a pedagógia (nem eléggé értékelt) Olimposzára.

Mindegyik tanulmány alapos forrás- és irodalomjegyzéket tartalmaz.

* * *

Reméljük, hogy a Dunántúl három neveléstörténet-kutatási és -publikációs színtere (Sopron, Szekszárd, Veszprém) a közös összefogás által nagymértékben segítheti majd egyrészt a kutatógenerációk munkája kontinuitását, egymás szakmai-tudományos támogatását, másrészt azoknak a diskurzusoknak a folyamatosságát, amelyet ez a kötet is megjelenített.

¹² Sem a folyóirat, sem pedig a szerző nem említi Kováts(né)-Németh Mária több évtizedes: az általa írott elméleti és gyakorlati könyveket, tanulmányokat az iskolakertekkel kapcsolatban.